

KIEFER FERENC

Van-e az Európai Közösségnek nyelvpolitikája?

Mielőtt a feltett kérdésre válaszolnánk, tisztáznunk kell – amennyire ez ilyen rövid idő alatt lehetséges – a nyelvpolitika fogalmát. E fogalom két különböző dolgot jelenthet (Szépe 2001: 14–15), egyrészt megfelel az angol „language policy”, másrészt a „language politics” kifejezésnek. Az előbbi nyelvészeti munkát igényel és lényegében a nyelvi tervezéssel azonos, amely a nyelvek jövőbeli szerepének, használatának megtervezését jelenti. Idetartozik a kisebb és a kisebbségi nyelvek kérdése, a nyelvoktatás és -tanulás, a nyelvi technológiák problémaköre. Más szóval, a nyelvi tervezés a nyelvre vonatkozó „stratégiai” elképzelések összessége. Az utóbbi ezzel szemben többnyire a nyelvhasználat állami vagy pártpolitikai szabályozását jelöli. Ennek a szabályozásnak az előkészítése nem föltétlenül igényel nyelvészeti munkát. Idetartoznak a különböző szintű ún. nyelvtörvények.

A kétféle nyelvpolitika természetesen nem mindig választható szét egymástól. Előadásomban a „nyelvpolitika” kifejezést „nyelvi tervezés” értelemben fogom használni.

A fogalom egyértelművé tétele után visszatérhetünk eredeti kérdésünkhöz: Van-e tehát az Európai Közösségnek nyelvpolitikája? A kérdésre a válasz egyértelműen igenlő, még akkor is az, ha egyelőre nincs átfogó stratégiája a nyelvi kérdések átfogó rendezésére. Az Európai Közösség (a továbbiakban: EK) már csak azért sem vonhatja ki magát a nyelvpolitikai feladatokkal való foglalkozás alól, mert a Helsinki Zárónyilatkozat folyamánként létrehozott Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (röviden: EBESZ) már a '80-as években foglalkozott az európai nyelvek ügyével, amely eleinte az emberi jogok, s mindenekelőtt a kisebbségek nyelvi jogainak kérdéséhez kapcsolódott. A nyelvi kérdések azonban csak a nagy európai átrendeződés után kerültek előtérbe (Szépe 2001:154–155). Az EBESZ-en kívül más európai szervezet, így az Európa Tanács (a továbbiakban: ET) is foglalkozik nyelvpolitikai kérdésekkel (vö. Coulmas 1991). Előadásomban három kérdéskörrel szeretnék kissé részletesebben foglalkozni: A „kevésbé oktatott” nyelvek (ilyen a magyar is) védelmével – idetartozik a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája is, a nyelvi technológiák kérdésével s végül a nyelvoktatás és -tanulás problémájával.

1. A „kisebb nyelvek” vagy a „kevésbé oktatott” nyelvek kérdése az EK jogalkotása és gyakorlata fényében különös értelmezést nyer. Tudjuk, hogy az EK két hivatalos nyelve az angol és a francia, munkanyelvként újabban a német is

használható. Az „alapító” jogán jelen van még a holland, az olasz és a később csatlakozott Spanyolország állami nyelve, a kasztíliai spanyol. Az összes többi nyelv tulajdonképpen csak „a dokumentumok fordításának célnyelve funkcióját látja el” (Szépe 2001: 205). Ez a gigantikus méretű fordítási művelet sokféle hatást gyakorolhat a nyelvekre: a szókincs egy tekintélyes része esetében kialakulhat egy közös értelmezési gyakorlat, egy „európai szemantikai háló”, létrejön (részben már van is) egy sor sztenderdizált többnyelvű terminológiai lista és nem utolsósorban egy „EK-diskurzus” (Szépe uo.), azaz „az EK-központból sugárzó európai szövegépítési és szövegkezelő eljárások összessége, amely először csak mintakövetés, majd megfogalmazott követelmény szintjén terjed el...”. Ez egyrészt az egyes nyelvek szaknyelveinek „európaisodását” vonja maga után, másrészt saját szaknyelvünk ápolására is buzdít. Egy európai szaknyelvi stílus kialakulása valószínűleg inkább előny, mint hátrány, hiszen lehetővé teszi a szaknyelv szintjén az egyértelmű kommunikációt. És egyébként is a nemzeti jellegnek nem a szaknyelvi stílusban, hanem elsősorban a szókincsben kell tükröződnie.

Az angol – és részben a francia, illetve a német – nyelv túlsúlya semmiképpen sem fenyegeti a magyar nyelv létét. A jogi garanciákon kívül a magyar nyelv fennmaradását beszélőinek száma és államalakulathoz kötődése is biztosítja. Ezenfelül az EK nyelvpolitikája lehetőséget nyújthat egy „magyar nyelvi kontinuum” kialakulásához, amely a magyar nyelvnek a régióban betöltött szerepét erősítheti. Ezt a fejlődést elősegítheti a regionális és kisebbségi nyelvek védelméről szóló karta is. „A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját” az ET 1992-ben hozta nyilvánosságra (a magyar fordítást a Magyar Közlöny 1999/34. száma közli). A karta preambulumban olvasható, hogy a megállapodásra azért van szükség, mert „Európa történelmi regionális vagy kisebbségi nyelveinek – amelyek közül néhányat az esetleges eltűnés veszélye fenyeget – védelme hozzájárul Európa kulturális gazdagságának és hagyományainak megővéséhez és fejlesztéséhez”, és mert „Európa különböző országaiban és régióiban a regionális vagy kisebbségi nyelvek védelme és fejlesztése fontos hozzájárulás egy olyan Európa felépítéséhez, amely ... a kulturális sokrétűség elvein alapul”.

Az EK nyelvpolitikájának első „csomagja” tehát az európai nyelvek védelmét szolgáló jogi biztosítékoknak a kidolgozását tartalmazza. Az említett kartán kívül érdemes még megemlítenünk az 1996-ban Barcelonában elfogadott Nyelvi

Jogok Egyetemes Deklarációját, amely újabb lépést jelent a nyelvi jogok biztosításában. (Az EK nyelvpolitikájának főbb állomásairól, fontosabb dokumentumairól hasznos áttekintés található: Szabari 1996.)

2. Az EK második és nem kevésbé fontos tevékenysége a nyelvi technológiák fejlesztésére irányul. A nyelvi technológiák azoknak a nyelvi eszközöknek az összessége, amelyeket az adott korban korszerűnek számító kommunikáció megkövetel. Tudjuk, a technológia és a nyelv fejlődése nem független egymástól. Az írás felfedezése nyelvek és kultúrák megőrzését tette lehetővé, és az írás további fejlődése a kultúra és a civilizáció elterjedését hozta magával. Valamikor tehát az írásrendszer és az írás rögzítésének a módja jelentette a nyelvi technológiát. A nyelvi technológia fejlődésének egy-egy fontosabb állomása egy társadalom életében általában együtt járt a gazdasági fejlődésben bekövetkezett nagyobb változásokkal. Azok a népek, amelyek nem tudtak ezzel a fejlődéssel lépést tartani, eltűntek a történelem színpadáról, és velük együtt tűntek el – nemegyszer nyomtalanul – e népek nyelvei is. A nyelvi technológiák fejlődésében újabb lépést jelentett a könyvnyomtatás feltalálása, amely nélkül az újkorban bekövetkezett ipari fejlődés elképzelhetetlen lett volna. Nem minden írott nyelv jutott el erre a fokra, az ilyen nyelv szükségszerűen megrekedt a nyelvjárások szintjén, továbbfejlődni nem tudott. A könyvnyomtatásnak köszönhetően a korábbi korszakokénál lényegesen többen élvezhették a civilizáció áldásait. Korunkban az információ legfőbb forrása az internet és a tévé, s ez a változás a könyvnyomtatás felfedezésénél is komolyabb következményekkel jár. Az EK szakemberei már a '80-as években és a '90-es évek elején (pl. Danzin 1992) rámutattak arra, hogy az új nyelvi technológiák olyan hatással lesznek a kultúra fejlődésére, mint amilyen szerepet játszott az írásbeliség a kultúra megőrzésében és terjesztésében. Ezért – így szól az EK szakembereinek véleménye – az a kultúra, amely nem tud ezzel a technológiai fejlődéssel lépést tartani, elveszíti tanulóképességét, rugalmasságát, s ez komoly kommunikációs zavarokhoz vezethet. Az EK alapvető érdeke – hangoztatják az EK szakemberei –, hogy erre ne kerüljön sor, és ezért anyagilag is segíti az európai nyelvek nyelvi technológiáinak kifejlesztését.

A nyelvi technológiákról nem kívánok részletesen beszámolni (vö. azonban pl. Hearn – Button 1993), csupán néhány kérdés tárgyalására szorítkozom. A számítógépes szövegszerkesztésnek ma már szerves részét képezik a helyesírás-ellenőrző, a grammatikai és stílusellenőrző, illetve az automatikus elválasztást végző rendszerek. Ezek a szoftverek azonban még nem tökéletesek, például a helyesírás-ellenőrző nem működik jól összetett szavak esetében és nem mindig használható a tulajdonneveknél. Ez a terület, amely a szövegfeldolgozási rendszerekhez tartozik, mindenki számára ismert.

Ezzel szemben kevésbé ismertek az ellenőrzött, előre meghatározott nyelvtani szabályok és egy egyértelműsített szótár segítségével előállított szövegrendszerek; a szövegeket, képeket, ábrákat és nem szöveges mellékleteket egyaránt tartalmazó ún. „multimédiás hiperszövegek” előállítására ké-

pes rendszerek, illetve azok a rendszerek, amelyek szövegek optikai olvasók segítségével történő átszerkesztését teszik lehetővé.

A második terület a különféle nyelvi adatbankok számítógépes kezelése, a szótári információk gépesítése. Az utóbbi évtizedben számos új, több száz millió szavas korpuszon alapuló, számítógépes formában is hozzáférhető szótár készült (vagy van készülőben). A számítógépes szótárkészítés ma már önálló tudománygá vált, fontossága abból is kitűnik, hogy a jó szótár szinte minden nyelvi technológia alapját alkotja. A szótári adatbank lehetővé teszi a szótári egységek legkülönbözőbb szempontok szerinti rendezését, a szótári egységekhez tartozó alaktani, mondattani és jelentéstani információk visszakeresését, a szótár új elemekkel, információval való állandó bővítését.

Az egynyelvű szótárakon kívül korszerű két-, illetve többnyelvű gépi szótárak is készülnek. A két- és többnyelvű szótárak készítésében fontos szerep jut az ún. párhuzamos korpuszoknak, azaz a kézi erővel lefordított többnyelvű szövegeknek. Ezekből gépi úton a szavak jelentésére vonatkozó információt nyerhetünk. Az általános szótárak mellett számos szaknyelvi szótár is készül. Talán a jogi és közgazdasági szaknyelv áll ebből a szempontból első helyen, de számos más gépi szaknyelvi szótár is készült vagy van készülőben. Az EK szakemberei a szótárak kapcsán is rámutatnak a „nemzeti” szaknyelv fejlesztésének fontosságára. A nemzeti nyelven történő kommunikáció nem korlátozódhat a mindennapi nyelvhasználatra, a szaktudományokat is le kell fednie. Ezért fontos a szakszókincs magyarítása, magyar nyelvű szaktudományos konferenciák rendezése, magyar nyelvű tanulmányok megjelentetése.

A harmadik terület a gépi fordítás, illetve az emberi fordításhoz szükséges, azt segítő rendszerek kifejlesztése. A gépi fordítás szaknyelvi, illetve sztenderdizált szövegek (használati utasítások, kérdőívek, időjárás-jelentések) fordítására korlátozódik. A működő gépi fordítási rendszerek ezeken a területeken ma már viszonylag jó minőségű (nyers) fordításokat készítenek. A „nyersfordítás” alapján eldönthető, hogy érdemes-e a szöveget emberi fordítóval lefordíttatni. A gépi fordítási rendszerek továbbfejlesztése és a fordítás minőségének javítása a szótártól (minél jobb a szótár, annál jobb a fordítás) és a fordítandó sztenderdizált dokumentumok számától függ. A jó és gyors fordítás nemcsak az adott nyelv kommunikációképességének megőrzése miatt fontos, hanem gazdasági szempontból is. Az EK hivatalos lapjában (EC Official Journal) megjelenő dokumentumok fordítására (minden dokumentumot kilenc nyelven kell hozzáférhetővé tenni) a '80-as években kilencven fordítót alkalmaztak, a dokumentumok sztenderdizálása, illetve a gépi fordítás bevezetése után két fordító is elegendő volt. A magyar nyelv nem tartozik még a kilenc nyelv közé, az EK-hoz való csatlakozásunk után azonban a magyar nyelvről és a magyar nyelvre történő gépi fordításra is sor kerül, erre tehát alaposan fel kell készülnünk, annál is inkább, mivel úgy tűnik, hogy ezt a feladatot az új országok csatlakozása után az egyes országokra kívánják áthárítani. A gépi szótárkészítés fontosságát mutatja,

hogy az ilyen jellegű munkát az EK különböző projektumok keretében (pl.: EUROTRA, ESPRIT, COPERNICUS) anyagilag is támogatja. Nálunk – szintén EK-támogatással – most készül az angol–magyar gépi szótár prototípusa.

Csak egészen röviden még két területet szeretnék megemlíteni. Az információfeldolgozás, a kulcsszavak automatikus keresése, az automatikus indexálás, a rezümék gépi úton történő készítése, az automatikus kivonatolás – mind-mind fontos kérdései a nyelvi technológiának. Végül nem feledkezhetünk meg a szövegnek hanggá, illetve a hangnak szöveggé való átalakításának problémájáról sem. A beszéd gépi előállítására ma már lényegében nem okoz problémát, a kutatók jelenleg inkább csak a gépi hang természetesebbé tételén dolgoznak. A beszéd írott szöveggé alakítása nehezebb feladat, de ezen a téren is születettek már komoly eredmények.

Magyar vonatkozásban mindezeket a problémákat nekünk kell megoldanunk. Ha ezt nem tesszük, akkor előbb-utóbb nem leszünk képesek arra, hogy a modern elektronikai eszközöket rendeltetésüknek megfelelően használjuk, és ez majd arra kényszerít bennünket, hogy idegen nyelven (angolul) adjunk utasítást a számítógépnek (a gép a magyar nyelvű utasításokat nem fogja felismerni), hogy fordítórendszer hiányában csak idegen nyelven (angolul) tudjuk a ránk is vonatkozó EK-dokumentumokat megérteni; a megfelelő szövegszerkesztői rendszerek hiánya miatt a számítógép nem fogja nekünk megtanítani a helyesírást és nem fogja velünk a nyelvtani szabályokat betartatni, a stílusjavító hiánya miatt pedig szövegeink stílusa tovább romlik. Következésképpen a magyar nyelv fennmaradása szempontjából életkérdés a nyelvi technológiák megfelelő szintű kidolgozása.

Az utolsó kérdéskör, amelyről szólni kívánok, a nyelvtanítással, illetve a nyelvtanulással kapcsolatos. Az ET határozata értelmében 2001 „a nyelvek éve” volt. (Részletes tájékoztatást „a nyelvek évéről” elektronikus formában a hálóról kaphatunk: www.eurolang2001. Az anyag címe: „Az európaiak és a nyelvek”) „A nyelvek évének” meghirdetésével az ET a nyelvtudás fontosságára kívánta felhívni a figyelmet. Az EK célja nemcsak a többnyelvűség, a jelenleg beszélt nyelvek megőrzése, hanem a többnyelvűség kiterjesztése, bővítése is, és ezért nem az „egy ország, egy nyelv”, hanem az „egy ország, több nyelv” elve mellett száll síkra. A cél az, hogy minden országban az államalkotó nemzet nyelvén kívül mindenki legalább két további nyelven tudjon sikeresen kommunikálni.

A nyelvek évének programja közé tartozott az európaiak nyelvtudással kapcsolatos véleményének a felmérése („attitűdvizsgálat”), a nyelvtudás jelenlegi színvonalának megállapítása, valamint az első, illetve a második idegen nyelv választását meghatározó tényező vizsgálata.

A felmérés néhány meglepő adata: második beszélt nyelvként a megkérdezettek 41%-a az angolt, 19%-a a franciát, 10%-a a németet, 7%-a a spanyolt és 3%-a az olaszt jelölte meg. Az európaiak 47%-a csak az anyanyelvét beszéli. A svédek 81%-a, a hollandok 80%-a és a dánok 78%-a beszél angolul; az olaszoknál ez az arány már csak 39%, a spanyoloknál 36%. Írorszában és Nagy-Britanniában idegen nyelvként a francia vezet (25%, ill. 22%). Az angol után a német áll az első helyen

Hollandiában (68%), Dániában (42%) és Svédországban (36%). Nem meglepő módon az idegennyelv-tudás általánosabb a fiataloknál és a tanultaknál, mint az idősebeknél és a nem tanultaknál. A megkérdezettek 75%-a tekinti az angolt a leghasznosabb nyelvnak, 40%-a a franciát, 23%-a a németet és 18%-a a spanyolt. A felmérés a nyelvtudás szintjére is kitért; három szintet különböztettek meg: kiváló, jó és elemi nyelvismeret. A megkérdezettek közül, akik az angolt adták meg első idegen nyelvként, 14% mondta magáról, hogy kiválóan beszéli a nyelvet, 33% jó, 29% pedig elemi nyelvtudással rendelkezik. Érdekesek azok az adatok is, amelyek az idegen nyelv használatának gyakoriságára vonatkoznak. Például az angol nyelvet hetente legalább egy óra hosszat a finnek 28%-a, a svédek 23%-a, a hollandok 22%-a használja. A németet hetente legalább egy órán át használja a luxemburgiak 25%-a, a hollandok 11%-a, a belgák és a finnek 5%-a. Legalább napi egy órán át használja az angol nyelvet a hollandok 23%-a, a dánok 21%-a, a finnek és a svédek 20%-a, de például a franciáknak csak a 8%-a. Idegen nyelvet legtöbbször nyaraláskor használnak (47%), legkevésbé a családban (3,2%). A vizsgált paraméterek között szerepelt még a nyelvhasználat a drótposta és a világháló használatakor, olvasáskor; a tévénézés közben, moziban, a rádió hallgatásakor, egyetemi/főiskolai tanulmányok idején, illetve hivatalos utazáskor. Arra a kérdésre, hogy az idegen nyelvet hol sajátították el, legtöbbször a középiskolát jelölték meg (55,9%), utána a külföldi nyaralás következtét (23,6%). A felmérést végzők arra is választ kerestek, hogy mi motiválja a nyelvtanulást (első helyen a külföldi nyaralás áll!), hogy milyen okokra vezethető vissza a nyelvtanulás hiánya (időhiány: 33,5%, a motiváció hiánya: 30,6%, a nyelvtanulás drága volta: 24,8%; a nyelvérzék hiányára 21,5% hivatkozott). Azoknak a szülőknek, akiknek húsz évnél fiatalabb gyermekük van, a 93%-a gondolja úgy, hogy fontos, hogy gyermekük legalább egy idegen nyelven tudjon kommunikálni. Az európaiak 53%-a beszél legalább egy idegen nyelvet, 26%-a pedig kettőt. Végül még egy utolsó adat: arra a kérdésre, hogy az EK bővítése veszélyeztet-e majd saját nyelvüket, a megkérdezettek 68%-a igennel válaszolt; az igen szavazatok terén a finnek és a görögök vezettek (90%), utánuk következtek a luxemburgiak (78%) és a spanyolok (74%).

Mindezekből a látszólag száraz adatokból az EK számára is számos következtetés vonható le. Hadd említsünk belőlük néhányat! Az idegennyelv-tudás még a legfejlettebb nyugati országokban sem mindig megfelelő. A célba vett két idegen nyelv ismeretétől még igen távol vagyunk. Elsősorban a nagy nyelveket tanuljuk, a kisebb nyelvek ritkán jutnak szerephez, márpedig – az EK ajánlása szerint – olyan régióban, mint amilyen a miénk, a két választott világnyelv mellett a régió valamelyik nyelvét is meg kellene tanulnunk. Az ideális képlet tehát ez lenne: anyanyelv + két világnyelv + egy szomszédos ország nyelve.

Hazánkban az utolsó rendelkezésünkre álló adatok szerint a lakosságnak kb. 7%-a beszél valamilyen idegen nyelven. Az EK tagállamaival összehasonlítva láthatjuk, hogy ez milyen kevés. Az idegennyelv-tudás bizonyos értelemben az anyanyelvet is védi: aki idegen nyelven is tud, az sokkal tudatosabban

használja anyanyelvét, az jobban megbecsüli anyanyelvének sajátos értékeit. A szakemberek azt is megállapították, hogy érdekes módon a valódi többnyelvűség esetében kisebb a valószínűsége annak, hogy az anyanyelv idegen hatások alá kerül.

Van tehát tennivalónk elég. Eleget kell tennünk az EK kisebbségi és regionális nyelvek jogaira vonatkozó követelményeinek saját kisebbségeink esetében (hogy ez még nem valósult meg, arra a cigány mellett a siketnémák nyelve, a jelnyelv a másik példa; számos EK-országban a jelnyelv is hivatalos nyelv). De ez talán elsősorban a kormányzati szervek feladata. Az alapvető magyar nyelvi technológiák kifejlesztése – vagy ahol ez már megtörtént –, továbbfejlesztése viszont a hazai kutatás feladata. Az eddigi eredmények biztatóak, ezen a téren az EK elvárásainak bizonyára eleget fogunk tudni tenni. Ami pedig a nyelvtanulást illeti, mindenekelőtt a középiskolai nyelvtanulást kell megerősítenünk, mivel a fent idézett adatok tanúsága szerint legtöbbször az első idegen nyelvet a középiskolában sajátítják el.

Az EK nyelvpolitikájának csak három területét mutattam be előadásomban. E rövid áttekintésből is nyilvánvaló azonban, hogy milyen fontos szerepet játszik az EK politikájában a nyelv: a nyelv ügyét mindenki, ha nem is ugyanabból a meggondolásból, a szívében viseli.

S ennek csak örülhetünk.

IRODALOM

- Coulmas, F. 1991. *A Language Policy for the European Community: Prospects and Quandaries*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Danzin, A. 1992. *Rapport pour La Commission des Communautés Européennes*. Kézirat. Párizs.
- Hearn, P. M. – D. F. Button. 1993. *The 1993 Language Industries Atlas*. Luxembourg.
- Szabari K. 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvtanítás* 2/3, 31–45.
- Szépe Gy. 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs.